

УДК 351.851

Сахненко О.І.

*здобувач кафедри економічної теорії
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
старший викладач кафедри економічних дисциплін
Національної академії Національної гвардії України*

ЕКОНОМІКА ЗНАТЬ: ТЕОРІЯ І ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА

Стаття присвячена теоретичним підходам щодо обґрунтування поняття «економіка знань», розкрито концептуальний характер. Досліджено погляди сучасних науковців на принципи, на базі яких здійснюється розвиток економіки знань. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення процесу формування економіки знань на базі утворення національної інноваційної системи.

Ключові слова: економіка знань, людський капітал, освіта, наука, інновації, державна політика.

Сахненко О.И. ЭКОНОМИКА ЗНАНИЙ: ТЕОРИЯ И ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА

Статья посвящена теоретическим подходам по обоснованию понятия «экономика знаний», раскрыт концептуальный характер. Исследованы взгляды современных ученых на принципы, на основе которых осуществляется развитие экономики знаний. Предложены рекомендации по совершенствованию процесса формирования экономики знаний на базе создания национальной инновационной системы.

Ключевые слова: экономика знаний, человеческий капитал, образование, наука, инновации, государственная политика.

Sakhnenko O.I. KNOWLEDGE ECONOMY: THEORY AND STATE POLICY

This article is devoted to theoretical approaches towards substantiate the concept of «knowledge economy», its conceptual nature has been revealed. The views of the contemporary scientists towards principles, based on which the development of the knowledge economy is made, have been studied. Recommendations to improve the process of forming a knowledge economy on the base of creation of a national innovation system are proposed.

Keywords: knowledge economy, human capital, education, science, innovation, state policy.

Постановка проблеми. Концепція економіки знань стала в останнє десятиріччя важливим теоретико-методологічним та науково-практичним підґрунтям політики економічного зростання багатьох країн. Вона розкриває нову роль і місце інтелекту людини в суспільстві. У зв'язку із прискоренням темпів розвитку технологій доступність знань стає найважливішою умовою для участі країни у глобальній конкуренції. Особливо в умовах кризи знання залишаються тим ресурсом, що набуває значення не лише як рівень інтелектуальних можливостей, а і як економічний ресурс, що стає базисом і засобом створення та впровадження інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «економіка знань» розглядається багатьма зарубіжними та вітчизняними авторами, дедалі частіше зустрічається як у науковій літературі, так і у виступах високопосадовців різних країн. Проблеми становлення суспільства знань і економіки знань присвятили свої праці М. Ажажа, Г. Андрощук, Ю. Бажал, С. Візіренко, А. Гапоненко, В. Геєць, В. Жаров, М. Згуровський, І. Кондаурова, Л. Мельник, В. Семиноженко, О. Старовойт, Л. Федулова, М. Ченцова та ін. Дослідженнями питань підвищення здатності державного управління інноваціями у процесі розвитку економіки знань займаються О. Євсєєва, В. Волков, В. Корнійчук, Г. Мерніков, А. Шевцов, О. Семенченко. Разом з тим цілий ряд актуальних проблем, пов'язаних з особливостями формування й функціонування економіки знань у сучасних умовах, підлягає детальному науковому розгляду й аналізу.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає в концептуалізації впливу економіки знань на інноваційний розвиток економіки України та обґрунтування основних напрямів державної політики у сфері економіки знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання визначення суті і основних рис сучасного стану економіки є досить дискусійним, але, незважаючи на від-

сутність єдності у розгляді проблеми світовою наукою, можна констатувати, що економіка початку третього тисячоліття заснована на інноваціях, які матеріалізуються у вигляді нових високоефективних наукоємних технологій і продуктів. Але економіка знань не оперує лише знаннями і не заміщує ними реальне виробництво, вона є якісно новою системою їх використання і впровадження у господарську діяльність.

Більшість авторів, розглядаючи сучасну економіку, аналізують окремі особливості її формування, деякі риси і прояви економічної системи. Так, у рамках теорії інформаційної економіки в основному вивчається вплив сучасних електронно-цифрових технологій на зміни в економічному середовищі. У теорії глобальної мережевої економіки головний акцент зміщується на формування економічних взаємозв'язків, особливості яких обумовлюються розвитком нових технологій і швидкістю розповсюдження інформації. При цьому досить опосередковано висвітлено роль освіти і науки у довгостроковому економічному розвитку.

Термін «економіка знань» впровадив у науковий вжиток австро-американський вчений Фріц Махлуп ще у 1962 році щодо певного сектору. Пізніше П. Друкер визначає нове знання як головний економічний ресурс [1]. При цьому, на його думку, саме нова економіка є «економікою знань», сфера виробництва і розповсюдження інформації – «індустрія знань», а все суспільство – це «суспільство знань». Тобто не старі фактори виробництва, а виключно знання створюють сьогодні продуктивність і є підґрунтям для економічного зростання.

Теоретично будь-яку економіку, що розвивається, можна вважати економікою знань, оскільки кожна економіка створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого росту та конкурентоспроможності. Відмінність економіки знань полягає в тому, що за умов трансформації до економіки знань, знання стають двигуном прогресу (технологічного, соціального тощо) чи виконують мінімально необхідну

роль допоміжного чинника простого відтворення продуктивних сил: робочої сили та технологічної бази. Порівняльну характеристику визначення поняття «економіка знань» подано у таблиці 1 [2].

Результати проведеного аналізу дають підстави виокремити особливості економіки знань, які розкривають сучасний теоретичний підхід до її сутності: дискретність знання як продукту: конкретне знання або створено, або ні, не може бути знання і створеного на половину; знання, подібно іншим суспільним благам, будучи створеними, доступні всім без виключення; знання за своїм результатом є інформаційний продукт, а інформація, після того як її спожили, не зникає, як звичайний матеріальний продукт, а продовжує поширюватися та розвиватися; відтворювальна природа знань: знання як процес породжує знання – новий технічний, технологічний рівень у виробництві продукту є базою для подальшого вдосконалення на основі первинного знання.

Узагальнюючи результати досліджень сутності та змісту економіки знань, приходимо до висновку, що економіка знань – це закономірна і об'єктивно обумовлена, більш висока у порівнянні з індустріальною фазою (стадією) розвитку суспільства господарююча підсистема, за якої ключовими факторами економічного зростання є посилення впливу наукової та інноваційної діяльності, освіти, наукових та інформаційних технологій, які саме і дозволяють при динамічних змінах потреб суспільства генерувати безперервний потік нововведень у виробництво.

Тобто в широкому розумінні економіка знань виступає як інноваційна економіка, оскільки тільки знання можуть бути основою для формування потреби і втілення у життя нововведень; як постіндустріальна економіка, однією з головних рис якої є збільшення питомої ваги сфери послуг у матеріальному виробництві; як інформаційна й глобальна мережева економіка, де знання, втілені у інформацію є головним чинником виробництва [8, с. 105].

Основою для розбудови економіки знань є розвиток людського потенціалу, який у першу чергу залежить від державної політики у певній сфері. У сучасному світі простежується тенденція до підвищення ролі держави в системі факторів зростання людського потенціалу. Особливої уваги потребує, зокрема, якість підготовки фахівців для вітчизняних підприємств,

яким необхідно, щоб випускники ВНЗ не тільки володіли достатнім обсягом спеціальних знань і навичок, але й могли швидко засвоювати нові знання і методи роботи, вчитися і переучуватися протягом життя, виявляти власну творчу індивідуальність. Недаремно державна політика щодо розвитку людського капіталу – один із ключових компонентів стратегії розбудови економіки знань та головний ресурс в умовах сучасної міжнародної конкуренції.

Складовими елементами сучасної економіки знань є: доступна, якісна і безперервна освіта населення на основі нових наукових знань; ефективна інноваційна система, що об'єднує в єдиний комплекс економіку, наукові, академічні та дослідницькі центри; економічні стимули, що заохочують до ефективного використання національних і глобальних знань в усіх секторах економіки; інфраструктура, яка з'єднує елементи інноваційної системи між собою та із зовнішнім середовищем; держава як ініціатор та координатор процесів розбудови на основі нових знань [9].

На сьогоднішній день Законом України «Про інноваційну діяльність» [10] визначено такі принципи державної інноваційної політики: орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України; визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку; формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності; створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу; забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності; ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційної діяльності, підтримка підприємства у науково-виробничій сфері; здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок; фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності; сприяння розвитку інноваційної інфраструктури; інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності; підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

Як бачимо, даний набір принципів спрямований головним чином на формування ефективної іннова-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика визначення поняття «економіка знань»

Дослідник	Твердження поняття
А.Л. Гапоненко [3, с. 55]	Економіка, заснована на знаннях, або ж економіка знань – це економіка, яка створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого росту та конкурентоспроможності. Іншими словами, будь-яка економіка – і економіка стародавнього Вавилону, і стародавнього Єгипту, і економіка феодалних держав Європи, і економіка Англії і Франції XVIII століття, і сучасна економіка розвинутих держав, і сучасна економіка африканських держав – заснована на знаннях в той чи іншій мірі.
Л.І. Федулова [4, с. 34]	Економіка знань – це економіка, яка створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності. У такій економіці знання збагачують усі галузі, всі сектори і всіх учасників економічного процесу. Вона не тільки використовує знання в різноманітній формі, але й створює їх у вигляді науково-технічної та високотехнологічної продукції, високо-кваліфікованих послуг і освіти.
В. Геєць [5, с. 27]	Економіка знань («знансєвомістка економіка») – це економіка, у якій і спеціалізовані, і повсякденні знання є джерелом зростання. В економіці знань визначальним є інтелектуальний потенціал суспільства, на який вона спирається і який становить сукупність повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, які нагромаджені в свідомості людей та матеріалізовані в технологічних способах виробництва.
Г. Андрощук [6, с. 46]	Економіка знань – це те принципово нове утворення, яка має прийти на зміну економіці винищення і експлуатації природи, економіці сліпого бажання людини отримати максимум прибутку. Її основою є не споживацький мотив людини, а прагнення задовольнити свої потреби таким чином, щоб не завдавати шкоди природі, сприяючи при цьому її відтворенню.
М.А. Ажажа [7, с. 37]	Економіка, заснована на знаннях, відображає визнання того, що наукові знання та спеціалізовані унікальні навички їхніх носіїв стають головним джерелом і ключовим фактором розвитку матеріального та нематеріального виробництва, забезпечуючи стійкий економічний розвиток.

ційної системи та повинен бути підсилений групами принципів розвитку освітньої, наукової сфер, формування інформаційної інфраструктури, уряду, забезпечення інституційного режиму.

Основні принципи, сформовані з точки зору реалізації формули інноваційного типу соціально-домінантного розвитку України «знання – можливість – мотивація – дія – результат», запропоновані О. Євсєєвою [11]: стратегічне цілепокладання визначається необхідністю бачення довгострокової перспективи розвитку України на основі активізації та розвитку наявного потенціалу з опорою на розробку стратегії соціально-домінантного розвитку територій; забезпеченість ресурсами припускає наявність необхідного потенціалу для реалізації інноваційного типу соціально-домінантного розвитку; баланс інтересів і соціальної відповідальності є найважливішою мотивацією та встановлює правила функціонування і взаємодії національних агентів через формування відповідних інститутів; інтеграція ділової та соціальної активності різних усередині – і міжрегіональних агентів, що сприяють росту загальної інноваційності, і конкурентоспроможності системи соціально-домінантного розвитку територій; результативність припускає отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного та інших результатів від впровадження інновацій, а також безпосереднє формування системи оцінювання здійснюваних заходів. Такий набір принципів цікавий з точки зору управління процесом інноваційного розвитку, разом з тим, як і попередній, повною мірою не розкриває необхідних елементів для сформованості економіки, що базується на знаннях.

Цікавими у даному контексті є дослідження Л. Мельника, який виділив такі принципи економіки знань [12, с. 20-26]:

- принцип триєдності природних начал. Функціонування і розвиток систем, наявних у природі й суспільстві, відбуваються на основі триєдності сутнісних начал: матеріально-енергетичної потенції, інформаційної реальності і синергетичного феномену. Взаємодіючи, вони формують єдиний механізм, відтворюють функціональні особливості природної сутності. Енергетичні потенціали системи, які створює речовинно-енергетична природа, зумовлюють здатність системи виконувати роботу (змінюватися або підтримувати свої параметри). Інформаційні характеристики, закріплені пам'яттю системи, забезпечують упорядкованість реалізації потенціалу. Синергетичні властивості викликають взаємодію окремих частин системи між собою, унаслідок чого вони діють узгоджено, об'єднуючись у єдине ціле. Максимальної ефективності система досягає тоді, коли кожна із згаданих груп чинників триєдиного механізму формування системи відповідає цілям і завданням її функціонування;

- принцип забезпечення самовідтворення систем. Під час переходу до інформаційного суспільства, у якому зростають темпи соціально-економічного розвитку, актуалізується такий принцип: соціальне і технічне проектування повинно забезпечувати створення системи механізмами самовідтворення і самовдосконалення;

- принцип забезпечення самоорганізації систем. Потрібно не тільки сконструювати систему, здатну виконувати певні робочі функції, але й оснастити її механізмом, який би відтворював матеріально-енергетичне забезпечення і налагодження на оптимальний режим функціонування, зокрема адаптацію до змін зовнішнього середовища. Для проектування ін-

женерних і соціальних систем потрібні технічні й організаційні передумови самоорганізації, що зумовлює їхнє функціонування в найефективніших стаціонарних режимах;

- принцип системності життєвого циклу. В економіці знань майбутнього неминуче постане завдання переходу від проектування виробів до проектування їхніх життєвих циклів у всій складності та різноманітності системних зв'язків, включаючи фази завершення «життя» виробів і технологій, тобто досягнення замкненості цих циклів;

- принцип урахування коеволюції систем. Під час технічного і соціального проектування потрібно враховувати темпи і траєкторії еволюції створюваних систем, що саморозвиваються, а також можливі наслідки їхньої коеволюції з іншими системами. Доцільно передбачити механізми зовнішнього і внутрішнього блокування створюваної сутності, якщо її існування становитиме загрозу для людини, природи та інших важливих систем;

- принцип інструменталізації триєдиного еволюційного механізму. За допомогою зміни передумов прояву чинників триєдиного еволюційного механізму (мінливості, спадковості, добору) можна регулювати темпи розвитку систем, наприклад, соціально-економічних, прискорюючи чи вповільнюючи їх;

- принцип оптимізації співвідношення стабільних і змінних компонентів. Для стійкого розвитку системи потрібно дотримуватися оптимального співвідношення її стабільних і змінних компонентів;

- принцип використання ефекту розширення простору-часу. Ефект «розширення» простору-часу, зумовлений інтенсифікацією інформаційної діяльності, дає підстави сформулювати такий принцип: прийняття рішень із розвитку соціально-економічних систем має базуватися на максимальній реалізації накопиченого інформаційного потенціалу в просторі і часі;

- принцип технологізації трансформацій. Важливою ознакою майбутніх трансформацій має стати їхній біфуркаційний характер. На відміну від адаптаційних змін (за яких система зберігає основні властивості структури, більшість своїх функцій і внутрішньосистемних зв'язків), біфуркації спричиняють значні якісні зміни, завдяки яким перебудовуються зв'язки між елементами системи, їхній характер стає нелінійним, виникає багатоваріантність продовження траєкторії розвитку системи, створюються передумови безповоротності такого стану, що його система сприймає як кризу, колапс, катастрофу. В умовах частих соціально-економічних змін доцільно сформулювати принцип необхідності розроблення і вдосконалення технології здійснення типових процедур біфуркаційних трансформацій у техніці й економіці;

- принцип дематеріалізації трансформаційних процесів (принцип трансформера). Трансформації в економіці відбуваються дедалі частіше й коштують щораз дорожче. Людина постійно змінює ставлення до виробничих технологій і споживчих товарів, проте майже не змінюються технології самих трансформацій. Вони, як і раніше, залишаються ресурсо- і капіталоемними. Перехід до економіки знань спонукає до дематеріалізації трансформаційних процесів, зокрема за допомогою тотального застосування «принципу трансформера», що дає змогу максимально змінювати інформаційний зміст за мінімальної заміни матеріального складника систем.

В умовах реформування системи вищої освіти визначальним завданням є забезпечення нерозривної єдності освіти і науки, інноваційного розвитку на-

ціональної економіки та розв'язання проблеми підготовки фахівців, здатних забезпечити поступальний розвиток країни, розвиток національної економіки. Обрання такого курсу означає, що в Україні головним джерелом стійкого економічного зростання мають стати нові наукові знання, їх продукування, комерційне застосування та отриманий технологічний досвід. Проте чинним законодавством чітко не визначені засади розвитку національної інноваційної системи, не конкретизована її структура. Окремі її сегменти, такі як інституційний устрій інноваційної економіки, пріоритети науково-технологічного та інноваційного розвитку економіки, програмно-цільове фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності, підтримка підприємництва у сфері інноваційної діяльності та трансферу технологій, продовжують розвиватися неузгоджено [13].

Сучасне національне інноваційне законодавство налічує близько 200 документів, зокрема: норми Конституції України, Господарського кодексу, законів України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні», «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та ін. Однак рівень залучення інновацій в Україні відображається в дуже низькому рейтингу України за міжнародними критеріями оцінки конкурентоспроможності. Згідно із сукупним індексом конкурентоспроможності за 2009–2010 рр. Україна перебуває на 82 місці зі 133 країн, згідно з індексом інноваційного розвитку – на 80-му, за індексом використання інформаційних і комунікативних технологій – на 79-му, а щодо інноваційних здібностей – на 46-му місці. І саме інноваційні здібності роблять Україну потенційним партнером для інших країн [14, с. 23]. Проголошений Україною євроінтеграційний курс вимагає насамперед розробки й впровадження національної програми побудови сучасної інноваційної системи.

Висновки з проведеного дослідження. У зв'язку з цим пропонується ряд рекомендацій щодо вдосконалення процесу формування економіки знань на базі утворення національної інноваційної системи, а саме [1]: створення сприятливого для інноваційного розвитку інституційно-правового середовища, зокрема, системної законодавчої бази, ринкових інститутів і механізмів нововведень; перехід на інтерактивну модель інноваційного процесу, в якій реалізуються більш ефективні механізми інтеграції науки і виробництва; підвищення інноваційності сфери освіти шляхом впровадження нових технологій, зокрема, інформаційних; удосконалення зв'язку науки, освіти і виробництва; шляхом розвитку об'єктів інноваційної інфраструктури у системі освіти і навчаль-

но-методичного механізму підготовки персоналу для інноваційної сфери; з метою залучення недержавних коштів для фінансового захисту наукомістких галузей створення механізму страхування ризиків діяльності високотехнологічних підприємств; формування ефективного механізму стимулювання інноваційної активності з метою підвищення ролі мотивації творчої праці, здійснення високотехнологічних конкурентоспроможних розробок і досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кондаурова І.О. Інституційні аспекти становлення економіки знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ea.donntu.edu.ua>.
2. Візіренко С.В. Генезис поняття «Економіка знань» / С.В. Візіренко // Сталый розвиток економіки : [всееукр. наук.-вироб. журн.]. – 2012. – № 2. – С. 44-49.
3. Гапоненко А.Л. Современный рынок знаний: понятие, участники, формы / А.Л. Гапоненко // Пробл. теории и практики управл. – 2010. – № 6. – С. 55-64.
4. Федулова Л.І. Економіка знань : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.І. Федулова ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2009. – 600 с.
5. Економіка знань та її перспективи для України : [наук. доп.] / [Геєць В.М., Александрова В.П., Бажал Ю.М., Данько М.С., Дем'яненко В.В.] ; Ін-т екон. прогнозування НАН України. – К., 2005. – 168 с.
6. Андрощук Г.А. Прогнозирование инновационной деятельности на основе анализа активности глобальных фирм / Г.А. Андрощук // Проблемы науки. – 2006. – № 5. – С. 40-47.
7. Ажажа М.А. Інвестиції в освіту як фактор інтелектуального прогресу / М.А. Ажажа // Соціальна перспектива і регіональний розвиток : [наук.-пр. журн.]. – Запоріжжя : ТОВ «КСК-Альянс», 2007. – Випуск 2. – С. 37-40.
8. Ченцова М.В. Основные черты экономики знаний: теоретический аспект / М.В. Ченцова // Вестник Финансовой академии. – М. – 2007. – № 3(43). – С. 105-113.
9. Старовойт О.В. Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти : автореф. дис. ... канд. філософських наук, Київ, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvitata.com/osvita-ta-ekonomika>.
10. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
11. Євсєєва О.О. Формула і основні принципи інноваційного типу соціально-домінантного розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/17_AVSN_2012/Economics/15_113034.doc.htm.
12. Мельник Л. Формування економіки знань, або принципи організації майбутнього / Л. Мельник // Вісник НАН України. – 2010. – № 6. – С. 19-28.
13. Семенченко О. Інноваційність державного управління у сфері освіти і науки на регіональному рівні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03\(10\)/11sognrr.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03(10)/11sognrr.pdf).
14. Отчет о конкурентоспособности Украины 2010 «Навстречу экономическому росту и процветанию» / Фонд «Эффективное Управление» в сотрудничестве со Всемирным экономическим форумом. – К., 2010. – 166 с.